

10. Державний архів Донецької області. Ф. 326-П. Оп. 1. Спр. 314. Арк. 1–47.
11. Ерманский Е. О. Стахановское движение и стахановские методы труда. Москва: Экономика, 1940. 372 с.
12. Захарова Г. М. Кто он – директор Радин? Мариуполь: «Новый Мир», 2010. 160 с.
13. Історія України: нове бачення: у 2-х т. / авт. кол.: В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань, В. М. Даниленко, В. Б. Євтух, Г. В. Касьянов, М. В. Коваль, С. В. Кульчицький, Р. Г. Симоненко, Ю. І. Шаповал; за ред. В. А. Смолія; НАН України; Інститут історії України. Т. 2. Київ: Вид-во «Україна», 1996. 494 с.
14. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). Київ: «Альтернативи», 1999. 336 с.
15. Кульчицький С., Якубова Л. Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 813 с.
16. Лихолобова З. Г. Вугільна промисловість України 1920-х – початку 2000-х років: історіографія. *Нові сторінки історії Донбасу. Зб. наук. ст.* Кн. 15/16. Донецьк: ДонНУ, 2008. С. 90–113.
17. Олександр Микитович Бут: бібліографічний покажчик до 70-ти річчя з дня народження / уклад.: М. Є. Безпалов, В. С. Бондаренко. Донецьк: «Юго-Восток», 2010. 141 с.
18. Радянський проект для України / В. А. Гриневич, В. М. Даниленко, С. В. Кульчицький, О. Є. Лисенко. Київ: Наук. думка, 2004. 528 с.
19. Троян М. П. Стахановський рух: новий погляд. *Проблеми історії України: факти, судження пошуки*: міжреспубліканський відомчий збірник наукових праць. Вип. 1. Київ: Інститут історії України, 1991. С. 69–84.
20. Социалистический Донбасс. 1935. 17 сентября. 4 с.

## **БИКІВНЯНСЬКИЙ МАРТИРОЛОГ: ДОНЕЦЬКИЙ СЛІД (ПОГОРЕЛОВ ДМИТРО ШАТІЙОВИЧ)**

***Бривко М. В.***

*The article on the example of the fate of the Esperanto poet Dmitry Pogorelov examines the mechanism of action of Stalin's political repression, demonstrates how the Soviet power of the Great Terror era fabricated cases of so-called «enemies of the people» and using accusations of Trotskyism, denigrated, the Ukrainian intelligentsia. The last months of the life path of the Ukrainian Esperanto poet on the basis of documents of archival-criminal case from the funds of the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine are covered.*

**Key words:** *D. I. Pogorelov, repression, investigative and criminal proceedings, «Great Terror».*

Багато хто чув про Бабин Яр, але мало хто знає про Биківню. Ще менше хоче сьогодні вірити в розправу над власним народом, здійснену тими, хто мав би захищати його, – радянськими правоохоронними органами. Проте саме вони

розстрілювали безвинне населення, створювали концтабори, під час слідства застосовували насилля, яке перевершувало за жорстокістю катів гестапо – і все це за вказівкою вищого керівництва СРСР, зокрема й генерального секретаря ЦК ВКП(б) Й. В. Сталіна.

Селище Биківня біля м. Києва – тільки один із прикладів, одне з найбільших місць останнього спочинку жертв сталінського терору. Проте майже в кожній області є подібні місця плачу, зокрема й у Донецькій.

Тривалий час тему поховань у Биківні замовчували, хоча, ще у 1941 р. з'являються перші повідомлення про поховання в Биківнянському лісі [3; 11]. В подальшому виходить друком ціла низка публікацій з висвітленням цієї трагедії, наприклад, статті Сергія Кисельова [6; 7; 8], книги: «Биківня: злочин без каяття» (1996) [9], «Биківня – наш вічний біль» (2009) [10], «Биківнянські жертви, або Як працювала «Вища двійка» на Київщині: Документи та матеріали» (2007) [1], і з-поміж останніх видань «Биківнянська трагедія в контексті злочинів тоталітарного режиму» (2017) [2] та чимало інших праць.

Спецділянка НКВС у Биківнянському лісі біля м. Києва – страшний доказ масового злочину радянської влади у 1930-х – початку 1940-х рр., який усіма засобами намагалися назавжди приховати від власного народу. Проте своє існування спецділянка НКВС почала після таємного рішення Президії Київської міської ради від 20 березня 1937 р. про виділення землі біля селища Биківня для спецпотреб НКВС [5, арк. 15]. Головним її призначенням було таємне поховання жертв сталінського терору, розстріляних у київських в'язницях НКВС. Щодночі, без вихідних і святкових днів, вантажівки привозили тіла розстріляних, скидали в підготовлені задалегідь ями і закопували. За підрахунками дослідників, приблизна кількість жертв – близько 30 000–35 000 осіб, похованих на цій ділянці лісу [2, с. 209]. Хоча дослідження триває й досі...

У Биківнянському лісі знайшли останній спочинок не лише робітники, службовці, інженери, військовослужбовці, творча інтелігенція та селяни Києва й Київської області, а й мешканці та уродженці сучасної Донецької області. Серед них – поет-есперантист Дмитро Іпатійович Погорелов, уродженець Маріупольського району Донеччини.

Звертаючись до постаті Дмитра Іпатійовича, а особливо у контексті сталінських політичних репресій, ми фактично спостерігаємо майже практичну відсутність наукових досліджень щодо його життєвого шляху й творчості. Водночас, сьогодні стає все більш актуальним і можливим із відкриттям архівів вивчити та повністю дослідити останні моменти життя відомої постаті Донецького краю.

Згідно з анкетною арештованого, що зберігається в архівно-кримінальній справі, Дмитро Іпатійович Погорелов народився 8 вересня 1883 р. в родині селян села Стародубовка Покровської волості Маріупольського району [4, т. 1, арк. 6].

---

У Києві Дмитро Іпатійович обіймав посаду завідувача сектора робітничих авторів у видавництві ЦК КП(б)У та був уповноваженим Головліту при Наркоматі освіти УРСР (з 1934 р.). Окрім того, встиг попрацювати у 1924 р. завідувачем партшколи у місті Єнакієво, у 1926–1927 рр. був членом Кам'янець-Подільського окружного КП(б)У, а раніше у 1920–1921 рр. – членом Лисогорського райкому КП(б)У м. Харкова, незабаром ставши членом Чернігівського міськкому КП(б)У. В подальшому у 1932–1934 рр. навчався в аспірантурі Московського історико-філософського інституту. А з 1934 р. його діяльність повністю була пов'язана з м. Києвом.

Напередодні свого арешту, а саме 28 січня 1937 р., Дмитро Іпатійович був виключений з членства у ВКП(б) і звинувачений під час засідання Комісії партійного контролю партійної організації Молотовського райкому КП(б)У м. Києва у участі в антирадянській німецькій організації есперантистів «САТ», а також у тому, що, працюючи у Головліті, займався переглядом отриманої з-за кордону літератури мовою есперанто, допускаючи контрреволюційну троцькістську літературу, та збирав біля себе антирадянські елементи [4, т. 1, арк. 10]. Фактично ці твердження і стали головним звинуваченням Погорелова Дмитра Іпатійовича з боку органів НКВС.

31 січня 1937 р. виписаний ордер на обшук і арешт, а 1 лютого 1937 р. – обшук, проведений у його квартирі за адресою вул. Тимофіївська, 4, кв. 8. Під час обшуку, окрім паспорта та документів біографічного й фінансового характеру, було вилучено особисті листи і низку книг, наприклад, М. Бухаріна «Ленін, як марксист» [4, т. 1, арк. 3, 4].

Водночас, у постанові від 10 лютого 1937 р. помічник начальника 4-го відділення 4-го відділу лейтенант державної безпеки вказував про долучення до слідчої справи № 8719 журналів мовою есперанто, які були пропущені Погореловим Д. І., а саме журналу «Поум», що випускала «троцькістська група» у Барселоні, номерів журналу «Герещуло» та брошури Ланті «Строится ли социализм в СССР» [мовою оригіналу], які стали тією доказовою базою для підтвердження контрреволюційної троцькістської діяльності арештованого [4, т. 1, арк. 13]. Окрім того, до справи долучали як доказ вини Погорелова Д. його заяву в Головліт про дозвіл пересилки літератури на ім'я Карре до Франції та листи від його колег-есперантистів [4, т. 1, арк. 13а]. Хоча жодного журналу мовою есперанто чи згаданої брошури в протоколі обшуку на його квартирі не вилучалося і не було вказано.

Лише 10 лютого 1937 р. відбувся перший допит, що зберігається у справі, де на запитання, чи визнає він себе винним, Дмитро Іпатійович відповів, що *«да, признаю себя виновным в принадлежности и активном участии в контрреволюционной троцкистской организации»*. До діяльності цієї організації він *«был привлечен генеральным секретарем Общества советских эсперантистов в мар-*

*те 1934 года в Москве. До этого в 1928 году: в августе месяце: ездил за границу в Готтеборг (Швеция) на VIII съезд эсперантской организации «САТ»...*» [мовою оригіналу] [4, т. 1, арк. 14].

У подальшому більша частина питань стосувалася його кола знайомств, членів «троцькістської» організації есперантистів, з-поміж яких були названі прізвища *«из активных участников контрреволюционной троцкистской организации, [...] Изгура, Борисова Николая и Викторова-Чеховича»* [мовою оригіналу] [4, т. 1, арк. 19] та залучення його самого до організації та його «троцькістських» поглядів.

Наступний допит Погорелова Д. І. відбувся 22 лютого 1937 р., де він більш детально розповів про свою «контрреволюційну троцькістську діяльність» серед есперантистів України. І, зокрема, про створення безпосередньо самої організації, де посідав чільне місце. За його свідченнями, головним завданням есперантистських троцькістських груп було *«охватить своим влиянием культурные учреждения и предприятия. Для этого использовали созданные нами кружки по изучению языка эсперанто, лекции, доклады по вопросам эсперанто, в которых проводили троцкистскую пропаганду идей создания IV Интернационала. [...] содействовали проникновению и распространению контрреволюционной троцкистской литературы на языке эсперанто»* [мовою оригіналу] [4, т. 1, арк. 33].

Варто відзначити, що на допиті 22 лютого 1937 р. Д. І. Погорелов згадує вищезазначені журнали мовою есперанто, які він, згідно з інструкціями, повинен був здати у 1936 р., але зберігав спочатку у себе, а потім передав Колчинському, і які нібито прочитувалися у троцькістській групі м. Києва на квартирі Миколи Борисова [4, т. 1, арк. 34], що підтверджував на очній ставці Колчинський В. М. [4, т. 1, арк. 333]. Саме ці журнали знаходяться у 2-му томі архівно-кримінальної справи та слугували доказами його «вини» в очах органів НКВС.

Окрім вже згаданих журналів мовою есперанто, на допиті 28 лютого 1937 р. Дмитро Іпатійович згадував журнали «Сениациуло», «Сеннациеца Ревус» та «Перманентная Революция» [4, т. 1, арк. 44]. На ньому ж Д. Погорелов визнав, що він надсилав листи одному з керівників закордонного «троцькістського» центру, в яких *«сообщал о суровом режиме в партии, об отсутствии критики и демократии и отрицательных сторонах строительства в СССР»* [мовою оригіналу] [4, т. 1, арк. 50].

Усі подальші допити мали вже уточнюючий характер. Останній допит, що зберігається у справі, датується 22 серпня 1937 р.

За фальсифікованою органами НКВС справою «контрреволюційної троцькістської організації есперантистів» були арештовані й допитувалися інші члени цієї «організації», що під тиском слідства підтверджували вину Погорелова Д. І. на допитах та очних ставках.

В обвинувальному висновку від 31 серпня 1937 р. Погорелова Дмитра Іпатійовича було звинувачено у скоєнні злочину за ст.ст. 54-8 і 54-11 Карного кодексу УРСР [4, т. 1, арк. 396]. А саме в тому, що він:

*А) являлся одним из руководителей контрреволюционной троцкистской террористической организации среди эсперантистов;*

*Б) по указаниям закордонного троцкистского центра ... создал резервную террористическую группу из эсперантистов;*

*В) лично и через участников организации информировал закордонный троцкистский центр об отрицательных сторонах жизни СССР;*

*Г) лично вовлек в троцкистскую террористическую организацию Борисова, Викторова-Чеховича и Колчинского;*

*Д) распространял закордонную контрреволюционную троцкистскую эсперантскую литературу» [мовою оригіналу] [4, т. 1, арк. 395–396].*

Під час закритого судового засідання виїзної сесії Військової Колегії Верховного Суду СРСР 1 вересня 1937 р. Дмитро Іпатійович Погорелов був засуджений до розстрілу [4, т. 1, арк. 400–400 зв.]. Вирок виконаний в одній із в'язниць м. Києва 2 вересня 1937 р. [4, т. 1, арк. 401]. Похований Дмитро Іпатійович також таємно, імовірно, на території колишньої спецділянки НКВС у Биківнянському лісі.

Тривалий час його ім'я було забуте серед українського загалу, і лише у 1992 р., на підставі Закону УРСР від 17 квітня 1991 р. «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» *«за відсутністю сукупності доказів, що підтверджували винуватість засудженого у контрреволюційній діяльності»*, був реабілітований [4, т. 1, арк. 415 зв.].

Отже, ми бачимо абсурдність звинувачень органами НКВС відомого поета-есперантиста. Та цей приклад яскраво свідчить про безжальність сталінського терору щодо власних громадян. І сьогодні, через 80 років після подій «Великого терору», ми повинні пам'ятати про безвинних жертв комуністичного режиму, згадати про їхнє життя, про те, якими вони були. Та пам'ятати про жахіття тоталітарного комуністичного минулого.

### Джерела та література

1. Биківнянські жертви, або Як працювала «Вища двійка» на Київщині: Документи та матеріали / автор-уклад. А. І. Амонс. Київ: МАУП, 2007. 608 с.
2. Биківнянська трагедія в контексті злочинів тоталітарного режиму (до 15-річчя заснування Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили»): Збірник статей за матеріалами науково-практичної конференції, м. Київ, 8 грудня 2016 р. / упоряд.: Б. Б. Біляшівський, Т. Л. Шептицька; ред. кол.: Г. В. Боряк, Р. Ю. Подкур, Б. Б. Біляшівський, Я. М. Файзулін, Т. Л. Шептицька. Київ: б.в., 2017. 340 с.

3. Викриті могили помордованих людей (за воєнним кореспондентом А. П. Кольмусом). *Львівські вісті*. 1941. 4 жовтня (№ 49). С. 3.
4. ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 68925фп.
5. Державний архів м. Києва. Ф. Р-1. Оп. 1. Спр. 9686.
6. Киселев С. Тайна Биковнянського леса. *Літературна газета*. 1988. 30 листопада (№ 48). С. 2.
7. Киселев С. Ещё раз о Быковне. Заметки на полях расследования. *Литературная газета*. 1990. 10 октября (№ 10). С. 13.
8. Киселев С. Архипелаг Быковня. *Комсомольское знамя*. 1990. 9 октября (№ 194). С. 4–5.
9. Лисенко М. Г. Биківня: злочин без каяття: літературно-публіцистичний нарис. Бровари: Броварське літературне об'єднання «Криниця», 1996. 136 с.
10. Лисенко М. Биківня – наш вічний біль. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. 368 с.
11. Шляхом мордувань. *Українське слово*. 1941. 8 жовтня (№ 25). С. 2.

## МОНОПРОФІЛЬНІ МІСТА ДОНБАСУ В МІСТОБУДІВНІЙ СТРАТЕГІЇ КІНЦЯ 1920-Х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1950-Х РР.

**Богуненко В. О.**

*The power-strategic factors of forming of the urban phenomenon – the Donbas monoprofile cities networks are examined during the USSR industrializational period and post-war renewal. The dominants of an architectural and planning, infrastructural development of these cities are determined.*

**Key words:** urban strategy, Donbas, monoprofile cities.

Поселенська структура Донбасу (у варіанті його визначення як економіко-соціокультурної цілісності в межах Донецької та Луганської областей), містить велику мережу монопрофільних міст, залежних від діяльності підприємств однієї або кількох суміжних галузей. Нині з вісімдесяти дев'яти міст регіону сімдесят мають ознаки монопрофільності; шістьдесят вісім із цих населених пунктів регіону (в яких мешкає біля чверті його населення) отримали міський статус у період існування СРСР. Більшість із них (сорок два міста) пов'язані з вуглевидобувною галуззю; решта – із залізничною, хімічною, енергетичною, вогнетривкою та ін.

Останнім часом дослідження історико-урбаністичного феномена монопрофільних міст Донбасу актуалізоване через його комплексну промислово-економічну та соціально-культурну значущість у загальноукраїнському масштабі. У процесі звернення до зазначеної проблематики важливим є виявлення характеру містобудівної стратегії влади, що визначила формування урбаністичної специфіки великої частини монопрофільної периферії регіону в період кінця 1920-х – першої пол. 1950-х рр., в історико-політичному вимірі – добу сталінізму в СРСР.